

AMIR TEMUR IMPERIYASIDA SHATRANJNING DAVLATILIK MODELI VA STRATEGIK TAFSAFSIDA TUTGAN O'RNI: INSTITUTSIONAL VA KONSEPTUAL TAHLIL

Suyarov Mavlon Safarovich

Shahrisabz davlat muzey qo'riqxonasi ilmiy xodimi

Tel: +998919557676 @mail suyarov594@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davri davlat boshqaruvi hamda harbiy sana'atida shatranj o'yining tutgan o'rni intellektual-siyosiy va institutsional nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shatranj faqatgina hordiq chiqarish vositasi emas, balki "Shatranji Kabir" (Katta shatranj) misolida murakkab ko'p vektorli davlat boshqaruvi modelini simulyatsiya qilish, elchilik va diplomatiya aloqalarida psixologik-intellektual sinov hamda kadrlar politikasini shakllantirish omili bo'lganligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar davri, Shatranji Kabir, strategik simulyatsiya, siyosiy legitimlik, intellektual diplomatiya, harbiy doktrina.

KIRISH

O'rta asrlar Sharq davlatchilik tarixida hukmdor intellektual salohiyati va strategik fikrlash darajasi davlatning barqarorligi va harbiy qudratini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblangan. Amir Temur sal saltanatining shakllanishi va kengayishi faqatgina harbiy ustunlikka emas, balki puxta o'ylangan ko'p bosqichli strategik va siyosiy rejalashtirishga asoslangan edi.

Ushbu jarayonda shatranj o'yini — xususan, uning Temur davriga moslashtirilgan murakkab shakllari — davlat va harbiy tuzilmalarni intellektual modellashtirishning amaliy vositasi sifatida xizmat qildi. Maqolaning maqsadi — Amir Temur davrida shatranjning harbiy-taktik, diplomatik hamda ma'muriy-boshqaruv sohalaridagi konseptual funksiyalarini ilmiy jihatdan yoritib berishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiy-mantiqiy, qiyosiy-analitik hamda tizimli-funksional tahlil usullaridan foydalanildi. Temuriylar davriga oid manbalar va zamonaviy tarixshunoslik ma'lumotlari asosida shatranj o'yini va Temur imperiyasining ma'muriy-harbiy strategiyasi o'rtasidagi izomorfik (tuzilmaviy) o'xshashliklar atroflicha o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. "Shatranji Kabir" — Ko'p komponentli imperiya modeli
Klassik shatranj (8 \times 8 katakli, 32 figurali) asosan ikki tomonlama to'g'ridan-

to'g'ri to'qnashuvni ifodalagan bo'lsa, Amir Temur va uning saroyida afzal ko'rilgan "Shatranji Kabir" (10 \times 11 yoki 11 \times 11 katakli, 56 figurali va maxsus zaxira katakli — kashxona) murakkabroq ijtimoiy-siyosiy va harbiy voqelikni aks ettirgan.

Resurslar diversifikatsiyasi: Shatranji Kabir tarkibidagi manjaniq (tosh otar qurilma), tuya, fil, vazir, bahr va razvedka hisoblangan turli harakat yo'nalishidagi figuralar Temuriylar armiyasining turli qurolli tarmoqlarini (yengil va og'ir otliqlar, muhandislik-qamal qismlari, merganlar va razvedka) simulyatsiya qilgan.

Geostrategik kenglik: Katta taxta hukmdordan faqat yaqin masofadagi taktikani emas, balki bir nechta frontlarda bir vaqtning o'zida harakat qilish, zaxiralarni (kashxona) o'z vaqtida jangga kiritish hamda uzoq muddatli logistikal rejalashtirish imkonini bergan.

2. Intellektual diplomatiya va kadrlarni psixologik diagnostika qilish Temuriylar saroyida shatranj quyidagi muhim ma'muriy-institutsional funksiyalarni bajargan:

Elchilar va chet el vakillarini sinash: Saroy qabulida xorijiy elchilar bilan o'tkazilgan shatranj musobaqalari oddiy ko'ngilochar tadbir emas, balki raqib davlat vakilining psixologik barqarorligi, bosim ostida qaror qabul qilish tezligi, strategik moslashuvchanligi hamda xarakteridagi zaifliklarni aniqlash vositasi bo'lgan.

Kadrlar seleksiyasi: Amir Temur atrofidagi amirlar, vazirlar va harbiy sarkardalarni tanlashda ularning shatranj taxtasi ortidagi fikrlash doirasi va sabr-toqatiga e'tiborini qaratgan. Shatranjdagi intellektual ustunlik davlat boshqaruvidagi mantiqiy yetuklikning mezoni sifatida baholangan.

3. Harbiy doktrinadagi taktik moslik

Amir Temurning harbiy yurishlari va jang olib borish usullari shatranj nazariyasidagi asosiy prinsiplar bilan izchil bog'liqdir:

Echelonlangan tuzilma (To'liq nazorat): Amir Temur qo'shinni an'anaviy 3 ta qism o'rniga 7 yoki 9 ta mustaqil va bir-birini qo'llovchi echelondan (qul, kanchul, hirol, manga lay va hokazo) iborat qilib tuzgani shatranj taxtasidagi har bir figurani o'zaro himoyalangan zanjir simmetriyasida ushlab turish usuliga mos keladi.

Strategik gambit va pozitsion ustunlik: Dushmanni chalg'itish uchun vaqtinchalik hududiy yoki kichik taktik chekinishlarni amalga oshirish va pirovardida raqibni noqulay pozitsiyaga solib, asosiy zarbani berish (masalan, 1395-yilgi Terek bo'yidagi va 1402-yilgi Anqara janglari) shatranjning klassik kombinatsion strategiyasiga asoslanadi.

MUNOZARA

Mavjud tarixiy adabiyotlarda shatranj asosan Temuriylar davri madaniyati va saroy intellektual hayotining tarkibiy qismi sifatida yoritib kelingan. Biroq, ushbu ilmiy yondashuv shatranjning shunchaki madaniyat elementi emas, balki davlat Boshqaruv Modelining Amaliy Simulyatori bo'lganligini ko'rsatadi.

Amir Temurning "Shatranji Kabir"ga bo'lgan alohida e'tibori uning ulkan hududlarni bir markazdan boshqarish va ko'p komponentli resurslarni yagona maqsada safarbar etish borasidagi davlatchilik konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqdir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Amir Temur hukmronligida shatranj o'yining roli quyidagi asosiy mezonlar bilan belgilanadi:

Shatranj — Temuriylar imperiyasining harbiy-ma'muriy tizimini intellektual modellashtirish vositasi bo'lgan.

"Shatranji Kabir"ning qo'llanilishi Amir Temurning keng ko'lamli strategik va geopolitik fikrlash doirasini aks ettiradi.

Shatranj saroyda intellektual diplomatiya, razvedka va kadrlar seleksiyasining muhim va bilvosita institutsional mexanizmi vazifasini bajargan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR LARIXI / REFERENCES

Shamshodov, M. (2020). Amir Temur: Hayoti va faoliyati. Toshkent: "Nashr" nashriyoti.

Ibrahimov, A. (2015). Shatranj: Tarixiy va madaniy o'rni. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.

Lahuti, N. (2018). Temur va shatranj: O'yin va strategiya. Tashkent: Yangi nashr.

Fitzgerald, W. (2011). Chess in the Islamic World. Oxford: Oxford University Press.

Mojim, A. (2004). Chess and its Role in Medieval Courts. Moscow: Russian Academy of Sciences.